

Beata Żołądowska-Król
Uniwersytet Śląski
beata.zoledowska-krol@us.edu.pl

Recepcja zagranicznych publikacji z zakresu zarządzania bibliotekami w polskim czasopiśmiennictwie dwudziestolecia międzywojennego

Słowa kluczowe: czasopisma naukowe i fachowe, zarządzanie bibliotekami

Abstrakt: W artykule przedstawiono publikacje zagraniczne podejmujące tematykę zarządzania bibliotekami, które zostały zrecenzowane w polskich czasopismach skierowanych do środowiska bibliotekarzy w latach 1918–1939. Analiza literatury tego okresu pozwala lepiej zrozumieć tradycje oraz współczesne praktyki i trendy w zarządzaniu bibliotekami.

Keywords: scientific and professional journals, library management

Abstract: The article presents foreign publications regarding library management, which have been reviewed in journals addressed to the librarian community in the years 1918–1939. Deepening our understanding of the past can thus help us discover practices and trends in library management that came to fruition in what would be the future for their original creators.

W literaturze naukowej [zob. m.in. 5; 8; 10; 18; 22; 37] podkreśla się zaangażowanie polskich bibliotekarzy okresu międzywojennego w prace na polu bibliotekarstwa światowego. Pisano o udziale przedstawicieli polskich księżnic w takich organizacjach, jak International Federation of Library Associations (IFLA), Podkomisji Normalizacyjnej IFLA, która z czasem stała się samodzielną organizacją międzynarodową do spraw normalizacji – International Standardization Organisation (ISO), oraz Commission Internationale de la Coopération Intellectuelle (CICI) przy League of Nations, w tym powołanego Komitetu Rzeczoznawców Bibliotecznych. Zdaniem Zofii Gacy-Dąbrowskiej „dzięki żywej łączności bibliotekarzy polskich z ruchem międzynarodowych organizacji – kształtowanie się podstaw nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego odbywało się w ścisłej więzi z postęпами bibliotekoznawczej myśli na świecie. Zatarły się tym samym różnice, przynajmniej w zakresie wiedzy bibliotecznej, między Polską a zagranicą, tak ostro podkreślane przez *Przegląd Biblioteczny* w 1909 r.” [9, s. 144].

Istotny wkład w popularyzację współczesnych trendów bibliotekarstwa światowego miały nieliczne jeszcze w latach 1918–1939 czasopisma zakładane dla środowiska bibliotekarzy. Do grupy tych pism naukowych i fachowych należały przede wszystkim: *Exlibris*

(Lwów; Kraków, 1917–1929), *Bibliotekarz* (Warszawa, 1919), *Silva Rerum* (Kraków, 1925–1939), *Przegląd Biblioteczny* (Kraków, 1927–1939), *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* (Kórnik, 1929–1930) oraz *Biuletyn Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy* (Warszawa, 1929–1939). O zainteresowaniu powyższą tematyką świadczą artykuły, w których prezentowano model organizacji bibliotekarstwa w poszczególnych krajach, rubryki zawierające recenzje zagranicznych książek, komunikaty o najważniejszych wydarzeniach bibliotecznych na świecie oraz przeglądy czasopism zagranicznych. Tematyka tych prac świadczyła o problemach szczególnie interesujących rodzime środowisko praktyków i teoretyków nauki o bibliotece. Na łamach czasopism zamieszczano zatem informacje o zasadach opracowania zbiorów, współpracy międzybibliotecznej, ustawodawstwie i edukacji. W porównaniu z wymienionymi tematami mniej miejsca poświęcano w czasopismach zarządzaniu bibliotekami jako organizacjami. Wynikało to w dużej mierze z faktu, iż w odbudowującym się kraju najpilniejsze do uregulowania były podstawy organizacji bibliotek. Nie publikowano artykułów na temat kierowania personelem czy zarządzania zasobami bibliotek. Można jednak spotkać recenzje kilku publikacji zagranicznych, które z założenia miały inspirować organizatorów bibliotek i środowisko bibliotekarzy tematyką zarządzania. Tym bardziej należy je przywołać, gdyż w większości autorami tych prac były wybitne autorytety bibliotekarstwa.

W analizowanym okresie czasu zidentyfikowano w dwóch polskich czasopismach: *Przeglądzie Bibliotecznym* oraz *Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*, przemianowanego z czasem na *Bibliotekarza*, sześć recenzji publikacji zagranicznych, które odnoszą się do kilku obszarów tematycznych z zakresu zarządzania bibliotekami:

- jakości usług bibliotecznych (1 książka i 1 artykuł);
- ekonomii i finansów (3 książki);
- administracji działalności bibliotek (1 książka).

Warto podkreślić, iż po odzyskaniu niepodległości w kręgach polskich teoretyków i praktyków bibliotekarstwa pojawiła się myśl o konieczności propagowania idei pracy wydajnej. Prekursorami prac nad normalizacją byli Józef Grycz i Adam Łysakowski, chociaż powołana w 1937 r. w Związku Bibliotekarzy Polskich – Komisja Normalizacji w zakresie bibliotekoznawstwa, książki i czasopiśmiennictwa [12, s. 330–333] nie zdążyła przed wybuchem II wojny światowej rozwinąć swej działalności. Na przykładzie aktywności wspomnianych bibliotekarzy można jednak wysunąć wniosek, iż w okresie międzywojennym istotnym zagadnieniem związanym z tematyką zarządzania było doskonalenie jakości usług bibliotecznych, zwane racjonalizacją. Zdaniem Zbigniewa Żmigrodzkiego, autora książki pt. *Racjonalizacja pracy bibliotecznej* [40], po 1918 r. bibliotekarstwo polskie stanęło przed wyzwaniem „projektowania nowych wzorów organizacyjnych i kształtowania metod pracy. Przejmując je od innych krajów, mających w tej dziedzinie uznany dorobek, można było dokonywać ich krytycznej oceny i wyboru, a także adaptacji do istniejących warunków, wprowadzając najekonomiczniejsze i najskuteczniejsze z nich, twórczo je udoskonalając, a nawet zastępując własnymi, oryginalnymi rozwiązaniami” [40, s. 53]. Na łamach czasopiśmi *Przegląd Biblioteczny* z tego obszaru tematycznego dokonano recenzji książki Bohuslava Koutnika pt. *Racionalizace v knihovnictví*, wydanej w 1931 r. [17].

B. Koutnik – czeski bibliotekoznawca, pracownik Biblioteki Uniwersyteckiej w Pradze oraz współtwórca i wieloletni redaktor czasopisma *Časopisu československých knihovníků* – wystąpił z programem działań racjonalizacyjnych w bibliotekarstwie, które rozumiał jako systematyczne organizowanie sił i środków w celu doskonalenia i ułatwienia obsługi użytkowników. W swej pracy zwrócił uwagę na możliwość badania i mierzenia wydajności pracy oraz określił główne zasady racjonalizacji, do których zaliczył normalizację, mechanizację, planowość oraz psychotechniczne badanie uzdolnień pracowników. Zasady te miały służyć zarówno usprawnianiu działalności pojedynczej biblioteki, jak i racjonalizacji placówek bibliotecznych w skali państwa oraz dzieleniu się pracą między bibliotekami tego samego typu.

Zdaniem Wojciecha Pocięchy [24, s. 53], książka ta miała przede wszystkim za zadanie przekonać bibliotekarzy o konieczności dostosowywania działalności bibliotek do wymogów ówczesnego świata oraz zwrócić uwagę otoczenia zewnętrznego bibliotek na kulturalną i społeczną rolę tych placówek. W 1965 r. na łamach polskiego pisma *Bibliotekarz* Jiří Cejpek podkreślał, iż: „Czołowi czescy bibliotekarze pierwszej republiki: Ladislav Jan Živny, Jiří Mahen, Bohuslav Koutnik i inni, odczuwali i rozumieli najważniejszą potrzebę ówczesnych czasów, wyrażającą się w zastąpieniu przestarzałego separatyzmu odpowiednią współpracą bibliotek, w zastosowaniu nowoczesnych naukowych metod i osiągnięć postępu technicznego, krótko mówiąc w racjonalizacji pracy bibliotecznej” [7, s. 205]. Również w 2002 r. Jiří Cejpek w artykule na temat Bohuslava Koutnika [6] zauważył, iż w pracy o racjonalizacji książnic ten czeski bibliotekoznawca wniósł nie tylko szereg cennych sugestii w zakresie wewnętrznej racjonalizacji biblioteki, ale także możliwości doskonalenia relacji między bibliotekami. Szerząc ideę biblioteki jako organizacji otwartej, zamiast wzajemnej izolacji placówek bibliotecznych oraz ich sporadycznej współpracy, podkreślał konieczność świadomej kooperacji. W swojej książce wezwał również do utworzenia profesjonalnej organizacji bibliotekarzy, która jako Svaz Českých Knihovníků powstała w 1945 r.

Kolejnym zagadnieniem z zakresu dbania o jakość usług oferowanych przez placówki biblioteczne, przywołanym dzięki recenzji na szpaltach czasopisma *Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*, był temat zadowolenia użytkowników. Joseph Lewis Wheeler, autor artykułu pt. *Methods for Making Known to Inexperienced Readers the Resources and Facilities Offered by American Public Libraries* [34], opublikowanego w czasopiśmie *The Library Quarterly*, wniósł wiele teoretycznych ustaleń w zakresie satysfakcji użytkownika. Analizował czynniki wpływające na niezadowolenie korzystających z biblioteki, do których zaliczył brak potrzebnych książek lub zbyt małą liczbę egzemplarzy poczytnych i aktualnych dzieł, zbyt długi okres oczekiwania na nowo wydaną książkę, niedogodne godziny otwarcia biblioteki oraz jej odległą lokalizację. Postulował konieczność teoretycznego opracowania całości tego zagadnienia i badania przyczyn niezadowolenia użytkowników z funkcjonowania książnic. Podjął też kwestię użyteczności bibliotek. Jak podkreśliła Jadwiga Sadowska w swej recenzji: „Bardzo ważną dla osiągnięcia maximum użyteczności biblioteki jest dobra organizacja wewnętrzna. Autor kładzie nacisk na zorientowanie się w zadaniach i zrozumienie roli biblioteki przez każdego z pracowników. Wszyscy bibliotekarze, bez względu na przydział pracy, muszą postawić sobie jako cel: dobro czytelnika” [27, s. 18]. Wniósł duże zasługi w zakresie promocji usług i zarządzania amerykańskimi bibliotekami w społeczności

lokalnej [23, 26], był również ekspertem w dziedzinie architektury bibliotecznej [22, 25]. W 1999 roku, na łamach ostatniego wydanego w XX stuleciu numeru czasopisma *American Libraries* [1] uznany został na jednego ze 100 najważniejszych osobistości w dziedzinie bibliotekarstwa tegoż stulecia.

Temat podjęty w powyższym artykule był pionierskim na gruncie polskim, chociaż miał już swój załazek w rodzimej literaturze – Józef Grycz [13] i Adam Łysakowski [20; 21] podkreślali rolę komfortu psychologicznego czytelnika przy tworzeniu norm katalogowania. Jednak myśl związana z potrzebą prowadzenia badań satysfakcji użytkownika z usług biblioteki stała się w Polsce ważna dopiero pod koniec XX w. jako obszar rozważań nad zarządzaniem jakością w bibliotekach, przedmiot aktualnych dyskusji na konferencjach i tłumaczeń międzynarodowych norm [zob. m.in. 4; 16; 23; 28; 29; 38; 39].

Równie prekursorskim w Polsce tematem, dość powszechnie podejmowanym w bibliotekarstwie krajów rozwijających się, było zagadnienie ekonomii na użytek bibliotek. Postacią, która miała w tym zakresie duże zasługi, był James Duff Brown. Interesował się wszystkimi aspektami bibliotekarstwa przełomu XIX i XX w., m.in. architekturą, opracowaniem zbiorów, zagadnieniem wolnego dostępu do zbiorów. Był również autorem *Manual of Library Classification* [2], uznanym za pierwszy podręcznik klasyfikacji zbiorów, oraz założycielem w 1898 r. czasopisma *Library World: A Medium of Intercommunication for Librarians*. Jego książka *Manual of Library Economy* [3], wydana po raz pierwszy w 1903 r., przez długie lata była podstawowym podręcznikiem wykorzystywanym w działalności bibliotek publicznych. O popularności tej publikacji świadczy fakt, iż w latach 1903–1950 ukazało się 50 wydań w języku angielskim. Polscy czytelnicy o życiu i działalności tego angielskiego bibliotekoznawcy mogli dowiedzieć się przede wszystkim z biogramu przedstawionego w rubryce *Materiały do słownika bio-bibliograficznego* na szpaltach pisma *Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy* [15].

Na łamach tego polskiego czasopisma omówiono czwarte wydanie książki J.D. Browna, uaktualnione po śmierci autora przez Williama Charles'a Berwick Sayers'a, kierownika Biblioteki Publicznej w Crydon i wykładowcy Szkoły Bibliotekarskiej przy Uniwersytecie Londyńskim. Według Duff Brown'a termin *library economy* miał wpływ na każdą gałąź działalności związanej z biblioteką. Z tego też względu w publikacji zostały omówione zagadnienia związane z finansami, prawem bibliotecznym, budynkami i wyposażeniem, selekcją i gromadzeniem zbiorów, opracowaniem, a także konserwacją zbiorów. W recenzji Halina Kuropatwińska przedstawiła przede wszystkim czynniki, które wpłynęły na rozwój bibliotekarstwa angielskiego od momentu publikacji pierwszego wydania książki w 1903 r. Zaliczyła do nich ustawę z dnia 23 grudnia 1919 r., dzięki której zniesiono ograniczenia podatkowe obowiązujące biblioteki, a tym samym poprawiono znacznie możliwości finansowe tychże placówek, oraz utworzenie przy Ministerstwie Oświaty Public Libraries Committee. Efektem działalności Komitetu było wydanie w 1927 r. publikacji *Report on Public Libraries in England and Wales* [25]. Książka ta, zwana potocznie *The Kenyon Report* od nazwiska współtwórcy Frederic'a George'a Kenyon'a, dała obraz polityki bibliotecznej Anglii i Walii. Zdaniem H. Kuropatwińskiej, dzięki tym inicjatywom zmieniła się świadomość rządzących

w dziedzinie bibliotekarstwa, którą można wyrazić stanowiskiem: „przestano myśleć kategoriami, «ile pensów od jednego funta przeznaczyć na podatek biblioteczny?», a zaczęto się zastanawiać, «ile książek powinno wypaść na głowę jednego obywatela?»” [20, s. 73].

Problematykę finansów w bibliotekach podjęło dwóch bibliotekarzy angielskich w książkach wydanych pod tym samym tytułem – *Public library finance*. Aurorami byli: Duncan Gray (kierownik Nottingham Public Library) oraz Fred Barlow (pracownik Croydon Public Libraries). Obie książki zostały przybliżone przez Cecylię Wardęską [30; 31] w krótkich recenzjach o charakterze sprawozdawczym na łamach *Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. Jak podkreśliła recenzentka, publikacje wniosły szereg wskazówek na temat prowadzenia działu administracyjno-finansowego w bibliotece publicznej. Zdaniem D. Gray’a do kompetencji pracownika biblioteki na stanowisku kierowniczym powinna należeć znajomość zagadnień prawa i finansów w kierowanej przez siebie placówce. Te z kolei powinny zostać ujęte w system oparty na podstawach naukowych [31, s. 140].

Książka Freda Barlow’a miała charakter elementarny, czysto użytkowy. Jej celem było zapoznanie młodych bibliotekarzy z codziennymi problemami z zakresu zarządzania finansami w bibliotekach publicznych. Autor poruszył więc kwestie obliczania podatku bibliotecznego, pożyczek, sprzedaży i kupna nieruchomości, preliminarzy budżetowych oraz przepisów prawnych związanych z tym zagadnieniem. Z kolei praca Duncana Gray’a miała kształt zdecydowanie bardziej teoretyczny, o szerszym zakresie. Szczególniej uwadze polecił autor czytelnikom problematykę rocznego budżetu bibliotecznego z podziałem na: książki, gmach (konserwacja, ewentualnie spłacenie długu ciążącego na hipotece), pensje pracowników itp.

Warto zauważyć, iż obie książki doczekały się w 1940 r. bardziej szczegółowych recenzji w czasopiśmie amerykańskim *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*. Zdaniem recenzenta Herberta Goldhora [11], obaj autorzy posiadali dostateczną znajomość przepisów obowiązujących angielskie biblioteki publiczne, by opracować publikacje z dziedziny finansów. Nie zabrakło jednak uwag krytycznych dotyczących zawartości obu książek. Według recenzenta szczególnie brakowało takich zagadnień, jak sprawozdania finansowe, rachunki kosztów i bardziej szczegółowa kwestia organizacji biura finansowego biblioteki.

Ostatnią recenzowaną w Polsce publikację z szeroko pojętego zakresu zarządzania bibliotekami pt. *A manual of library organization* [14] wydał związek bibliotekarzy angielskich Library Association, a opracował wykładowca tego przedmiotu w szkole bibliotekarskiej przy uniwersytecie londyńskim Bertie Mason Headicar. W książce podjęto słabo rozpoznany wówczas w literaturze obszar pracy bibliotecznej, określane zazwyczaj mianem „administracji”. Autor, będący bibliotekarzem London School of Economics oraz prekursorem British National Book Centre, na podstawie swoich 47 letnich doświadczeń zawodowych poruszył całe spektrum zagadnień dotyczących organizacji biblioteki. Jak podkreśliła recenzentka Jadwiga Sadowska [26], w pracy czytelnik mógł zaznajomić się z następującą problematyką: podstawy prawne i finansowe bibliotek, personel i jego kwalifikacje, czas pracy i godziny otwarcia bibliotek, planowanie budynków i urządzeń bibliotecznych (ogrzewanie, oświetlenie, wentylacja), organizowanie poszczególnych działów, przepisy i regulaminy, współpraca

międzybiblioteczna, etyka zawodowa bibliotekarzy. Ciekawe i nadal aktualne spostrzeżenia wniósł autor w zakresie tożsamości wizualnej biblioteki. Wypowiedział się mianowicie na temat sztucznego oświetlenia, radząc poszczególne działy oddzielać szklanymi przegrodami, by w ten sposób ograniczyć do minimum blokady hamujące przepływ światła. Postulował również ideę szklanej biblioteki, tzw. „all glass” z dużymi oknami i oszklonymi ścianami wewnętrznymi.

Reasumując, recenzje zagranicznych publikacji z zakresu bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa praktycznego mogą stanowić cenne źródło informacji o ówczesnych poglądach na kwestię zarządzania bibliotekami oraz świadczyć o poziomie ówczesnej wiedzy na ten temat. W polskiej literaturze naukowej i fachowej okresu dwudziestolecia międzywojennego brakowało pracy ukazującej kompleksowo problematykę zarządzania bibliotekami. Również powyższa analiza wskazuje na niewielki wkład czasopism w krytykę naukową zagranicznych nowości wydawniczych z tego zakresu. Recenzenci z reguły streszczali zawartość omawianego dzieła, czasem również oceniali jego treść oraz zwracali uwagę na nowatorskość podejmowanej problematyki. Przywołane dzieła wskazują na szczególne zainteresowanie, a tym samym inspirowanie się bibliotekarstwem amerykańskim, angielskim oraz czechosłowackim.

Bibliografia

1. 100 of the Most Important Leaders we had in the 20th century. *American Libraries*. 1999, nr 11, s. 38–46. ISSN 0002-9769.
2. BROWN James Duff. *Manual of library classification and shelf arrangement*. London: Library Supply, 1898.
3. BROWN James Duff. *Manual of Library Economy*. London: Scott, Greenwood & Co., 1903.
4. BRZEZIŃSKA-STEĆ Halina (red.). *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008. ISBN 978-83-7431-159-5.
5. BRZEZIŃSKI Andrzej M. Polska w systemie międzynarodowej współpracy Intelktualnej Ligi Narodów (1922-1939). *Dzieje Najnowsze*. 2002, nr 2, s. 3–22. ISSN 0419-8824.
6. CEJPEK Jiří. Bohuslav Koutník (1891–1965). *Bulletin SKIP* [Dokument elektroniczny]. 2002, nr 4. Tryb dostępu: http://wwwold.nkp.cz/o_knihovnach/konsorcia/skip/Bull02_408.htm. Stan z dnia 31.01.2019.
7. CEJPEK Jiří. Czechosłowacka ustawa biblioteczna po sześciu latach. Droga do ustawy o jednolitym systemie bibliotek. *Bibliotekarz*. 1965, nr 7–8, s. 205. ISSN 0208-4333.
8. DOBROWOLSKI Kazimierz. Sprawa międzynarodowej współpracy bibliotek. *Przegląd Biblioteczny*. 1928, z. 1. s. 93–94. ISSN 0033-202X.
9. GACA-DĄBROWSKA Zofia. *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2007. ISBN 978-83-89316-70-7.
10. GACA-DĄBROWSKA Zofia. *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1983.
11. GOLDBOR Herbert (rec.). Public Library Finance. Fred Barlow. Duncan Gray. *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*. 1940, nr 3, s. 422–424. ISSN 1931-2015.
12. GRYZC Józef. Komisja normalizacyjna w zakresie bibliotekarstwa, książki i czasopiśmiennictwa. *Przegląd Biblioteczny*. 1937, z. 4, s. 330-333. ISSN 0033-202X.
13. GRYZC Józef. O polskie przepisy katalogowania. *Exlibris*. 1924, z. 6, s. 205–215.
14. HEADICAR Bertie Mason. *A manual of library organization*. London: G. Allen & Unwin Limited; Library Association, 1935.

15. James Duff Brown. *Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. 1933/34, nr 6–8, s. 23–25.
16. KAMIŃSKA Joanna, ŻOŁĘDOWSKA-KRÓL Beata (red.). *Jakość usług bibliotecznych w społeczeństwie informacyjnym*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2009. ISBN 978-83-61464-16-7.
17. KOUTNIK Bohuslav. *Racionalizace v knihovnictví*. Praha: Masarykova Akademie Práce, 1931.
18. KUNTZE Edward. Współdział Polski w międzynarodowych pracach bibliotekarskich. *Przegląd Biblioteczny*. 1932, z. 3, s. 103–118. ISSN 0033-202X.
19. KUROPATWIŃSKA Halina (rec.). Brown James Duff. *Manual of Library Economy*. Fourth edition ed. And newly revised by W.C. Berwick Sayers. London 1931. Grafton and Co. *Bibliotekarz*. 1934/35, nr 6–8, s. 73. ISSN 0208-4333.
20. ŁYSAKOWSKI Adam. Eksperyment psychologiczny w bibliotekarstwie. *Ruch Filozoficzny*. 1926/27, s. 74–75. ISSN 0035-9599.
21. ŁYSAKOWSKI Adam. Psychologiczne podstawy instrukcji katalogowania. *Przegląd Oświatowy*. 1927, nr 3, s. 67–73.
22. MEŻYŃSKI Andrzej. Związek Bibliotekarzy Polskich w IFLA. Początki współpracy. *Przegląd Biblioteczny*. 2017, z. 2, s. 147–156. ISSN 0033-202X.
23. PN-ISO 11620:2017-11 Informacja i Dokumentacja. Wskaźniki funkcjonalności bibliotek.
24. POCIECHA Wojciech (rec.). Koutnik B.: *Racionalizace v knihovnictví*. Nákladem Masarykovy Akademie Práce v Praze. *Przegląd Biblioteczny*. 1932, z. 1–2, s. 53. ISSN 0033-202X.
25. *Report on public libraries in England and Wales*. London: H.M.S.O., 1927.
26. SADOWSKA Jadwiga (rec.). Headicar B.M.A. *A Manual of Library Organization*. G. Allen & Unwin LTD and the Library Association. London 1935. *Bibliotekarz*. 1938, nr 6, s. 61–62. ISSN 0208-4333.
27. SADOWSKA Jadwiga (rec.). J.L. Wheeler: *Methods for Making Known to Inexperienced Readers the Resources and Facilities Offered by American Public Libraries*. *The Library Quarterly*. 1935, nr 4, pp. 371–406. *Bibliotekarz*. 1937/38, nr 1, s. 18–20. ISSN 0208-4333.
28. SIDOR Maria Wanda. *Jakość usług bibliotecznych: badanie metodą SERVQUAL*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2005. ISBN 83-89316-33-1.
29. STRZELCZYK Edyta, ZAWAŁKIEWICZ Aldona. *Jak przeprowadzić badania satysfakcji użytkowników biblioteki? Poradnik dla bibliotekarzy* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <http://pliki.sbp.pl/afb/jak-przeprowadzic-badania-satysfakcji.pdf>. Stan z dnia 25.01.2019.
30. WARDEŃSKA Cecylia (rec.). Barlow Fred. *Public library finance*. Gravesend 1938. *Bibliotekarz*. 1939, nr 1–2, s. 13. ISSN 0208-4333.
31. WARDEŃSKA Cecylia (rec.). Gray Duncan, F.L.A. *Public library finance*. With a foreword by Jesse Boydell. *Practical Handbooks V*. Georg Allen a. Unwin Ltd. London (1938). *Bibliotekarz*. 1938, nr 9, s. 140. ISSN 0208-4333.
32. WHEELER Joseph Lewis, GITHENS Alfred Morton. *The American public library building: its planning and design with special reference to its administration and service*. New York: C. Scribner's Sons, 1941.
33. WHEELER Joseph Lewis, GOLDHOR Herbert. *Practical Administration of Public Libraries*. New York: Harper & Row, 1962.
34. WHEELER Joseph Lewis. *Methods for Making Known to Inexperienced Readers the Resources and Facilities Offered by American Public Libraries*. *The Library Quarterly*. 1935, nr 4, s. 371–406. ISSN 0024-2519.
35. WHEELER Joseph Lewis. *The effective location of public library buildings*. Illinois: University of Illinois Library School, 1958.
36. WHEELER Joseph Lewis. *The library and the community; increased book service through library publicity based on community studies*. Chicago: American Library Association, 1924.
37. WIĘCKOWSKA Helena. Bibliotekarstwo polskie na terenie międzynarodowym w latach 1923-1939. Próba zarysu historycznego. *Studia o Książce*. 1972, t. 3, s. 197–226. ISSN 0137-3404.
38. WOJCIECHOWSKA Maja (red.). *Zarządzanie jakością w bibliotece*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2017. ISBN 978-83-64203-85-5.

39. ZYBERT Elżbieta Barbara. *Jakość w działalności bibliotek. Oceny, pomiary, narzędzia*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2005. ISBN 83-89316-33-1.
40. ŻMIGRODZKI Zbigniew. *Racjonalizacja pracy bibliotecznej. Problemy, kierunki, metody*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1986. ISBN 83-226-0081-X.